

Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi)

Recep Tarı*

Funda Serâ Kumcu**

Özet: Türkiye'de gayri safi milli hasıla büyümesinin çarpıcı bir özelliği olan ve en azından son yirmi yıldır çok düzensiz bir seyir izleyen niteliği bu çalışmaya konu olmuştur. Çalışmanın temel amacı, yüksek oranlı ve sürdürülebilir büyüme hızlarına sahip olmak isteyen Türkiye'de, büyümenin istikrarsız seyrini ortaya koymak ve makroekonomik istikrarsızlık göstergelerinin seyri ile büyümenin seyri arasındaki ilişkileri ele alarak, hangi değişkenlerin büyümedeki istikrarsızlıkta etkili olduğunu iktisadi ve istatistiki kriterlerle analiz etmektir. Analiz sonuçları, Türkiye'de büyümenin seyrini kısa vadeli sermaye hareketleri ve cari açıklar başta olmak üzere; enflasyon, reel faiz, kamu açıklarının istikrarsız kıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, İstikrar, Sermaye Hareketleri, Cari Açıklar, Kamu Açıkları.

I. Giriş

Her ekonominin birinci önceliği; gelişme, kişi başına düşen geliri arttırarak halkın refah düzeyini yükseltmektir. Refah düzeyinin artması ise ekonominin büyümesi ile mümkün olmaktadır. Yüksek büyüme hızları bir ekonomide başarının, düşük büyüme hızları ise başarısızlığın göstergesidir. Ancak ekonomide başarı sadece büyüme hızının yüksekliği ile ölçülmemektedir. Yüksek oranlı, sürdürülebilir ve istikrarlı bir seyir izleyen büyümenin, fiyat istikrarı, iç ve dış dengenin korunmasıyla gerçekleştirilmesi gerekir. İstikrarlı bir makro ekonomik yapı, istikrarlı bir büyüme sürecini getirecektir.

İstikrarsız büyümenin kaynakları, yerli ve yabancı literatürde, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekilde incelenmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak, Fischer S. (1993), Barro R. J. (1995), Yeldan E. (1996), Uygur E. (2000); (2003), Doğruel A.

---

* Prof. Dr. Recep Tarı, Kocaeli Üniversitesi, İktisat Bölümünde öğretim üyesidir.

** Funda Sera Kumcu, Kocaeli Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı'nda doktora öğrencisidir.

S. (2002) verilebilir. Bunlardan, Fischer (1993) cari açıkların; Barro (1995) enflasyonun; Yeldan (1996) kısa vadeli sermaye hareketlerinin; Uygur (2000) reel faiz, kamu açıkları ve enflasyonun; Doğruel (2002) istikrar politikalarının uygulanmalarındaki sorunların istikrarsız büyümeye sebep olduğunu ortaya koymuşlardır.

1980’den itibaren ihracata dönük sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye’de, uzun süreli makro ekonomik istikrarsızlıktan dolayı görece olarak düşük ortalama büyüme oranları gerçekleşmiştir. Ayrıca yaşanan istikrarsızlıklar altında, makro dengelerin zor tutturulabildiği bir ortamda, yıldan yıla büyüme oranında dalgalanmalar oluşmuştur. Bazen eksi değer alan büyüme oranı, sonraki dönemde yüksek düzeye ulaşmıştır. Birbirini izleyen dönemlerde gerçekleşen farklı büyüme performansları, yatırım ve tüketim kararlarında aşırı iyimser ve kötümser beklentilere yol açarak, makro ekonomik istikrarsızlığı daha da şiddetlendirmiştir.

Türkiye’de gayri safi milli hasıla büyümesinin çarpıcı bir özelliği de, en azından son yirmi yıldır düzensiz seyir izlemesidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yüksek oranlı ve sürdürülebilir büyüme hızlarına sahip olmak isteyen Türkiye’de büyümenin seyrini ortaya koymak ve makro ekonomik istikrarsızlık göstergelerinin seyri ile büyümenin seyri arasındaki ilişkileri ele alarak, hangi değişkenlerin büyümedeki istikrarsızlıkta etkili olduğunu analiz etmektir.

Bu çalışmada, temel makro ekonomik istikrarsızlık göstergeleri olan enflasyon, reel faiz, kamu açıkları, uluslararası sermaye hareketleri ve cari açıklarla iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan teorik çerçeveyi takiben, Türkiye’de bu göstergelere ait veriler kullanılarak büyümedeki istikrarsızlığa etkileri incelenmeye çalışılmıştır. 1971-2003 dönemi için genel bir perspektif çizilmiş; esas araştırma dönemi olarak siyasi ve ekonomik politikalar açısından nispeten homojen olan 1983-2003 dönemi verileri ele alınıp Türkiye’de makro ekonomik istikrarsızlık göstergeleri ile büyüme arasındaki ilişki iktisadi ve istatistiksel kriterlere göre analiz edilmiştir. Ortaya çıkan bulgular ışığında bazı öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

II. Teorik Çerçeve

A. Ekonomik İstikrarsızlık Faktörleri

Tarihsel veriler incelendiğinde, ekonomik faaliyetlerin hep aynı düzeyde devam etmediği, aksine her ekonomik genişleme ve refah dönemini, bir ekonomik gerileme ve çöküş döneminin izlediği görülmektedir. Bu konjonktürel dalgalanmalar, ekonomideki temel değişkenlerin dengelerinin bozulmuş olduğunu ifade etmektedir. Temel ekonomik göstergelerde önemli ve öngörülemeyen değişmelerin varlığı durumunda ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlığın boyutunun belirlenmesi; uluslararası

sermaye hareketleri, cari açıklar, kamu açıkları, faizler, enflasyon gibi belli göstergelerin analizi ile mümkün olmaktadır.

1980'li yılların başından itibaren finansal serbestleşme yönünde atılan adımlarla uluslararası sermaye, ülkeler arasındaki getiri farklılıkları çerçevesinde kendine serbestçe yön çizebilmeye başlamıştır. Sermaye girişleriyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde ulusal para değerlenmiş, tüketim, yatırım harcamaları, ithalat artmış ve büyüme süreci hızlanmıştır. Diğer taraftan, ülkelere hızlı sermaye giriş/çıkışları döviz kurları ve faiz oranları aracılığıyla reel ekonomiye yansıyan sorunları beraberinde getirmiştir. Sermaye girişinin hızlanması döviz kuru istikrarsızlığına ve kurda ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Böylece ithal malları ucuzlamakta, ihracatta azalış ve bu malları üreten sektörlerde gerileme meydana gelmektedir. Parasal borçlar artarak, cari işlemler açığı büyümektedir (Yeldan, 1996: 49). Bankacılık sistemi, sterilizasyon ve kur değişmelerini düzenleyen politikalar nedeniyle bazı risklerle karşı karşıya kalmakta ve finansal kırılganlık artarak, makro ekonomik dengeler bozulmaktadır (Mishkin, 2001: 26-27).

Sermaye girişlerinin tersine dönmesi, alıcı ülkedeki makro ekonomik koşulların kötüleşmesi ile bağlantılıdır. Bu ise, çoğunlukla sermaye girişlerinin sebep olduğu; kurun aşırı değerlenmesi, hızlı kredi genişlemesi, varlık fiyatlarındaki spekülasyon artışlarından kaynaklanmaktadır (Güven, 2001: 85). Yabancı aktörlerin alıcı ülkedeki makro ekonomik gelişmelere yönelik beklentilerin kötüleşmesi nedeniyle girişlerin tersine dönmesi ekonomiye yayılarak krizlere neden olmaktadır (Mejia, 1999: 85).

Cari işlemler hesabının açık/fazla vermesi, istihdam ve milli gelir gibi makro değişkenleri etkilemekte, ülke ekonomisinin dışa bağımlı olup olmadığını göstermektedir (Dinler, 2001: 525). Cari açık yaklaşan krizin temel göstergesidir ve eğer cari açık/GSYİH %4'ü buluyorsa kriz sinyali olarak algılanmaktadır (Dornbusch, 2001: 3). Ülkede açık çoksa ve büyük ölçüde portföy yatırımıyla finanse ediliyorsa, yatırımlar hızla geri çekilebilir ve faiz oranı ne kadar yükseltirse yükseltsin sermayenin geri kaışı ve devalüasyon önlenemez (Enç, 2001: 32). Devalüasyonun açığı giderebilmesi için de; ulusal ekonominin döviz gelirlerini, döviz giderlerine veya harcamalarına eşitlemesi gerekmektedir (Savaş, 1998: 291).

Kamu açıkları, ekonomik istikrarın gerçekleştirilmesi açısından önemli bir engel oluşturmaktadır. İstikrarın sağlanabilmesi için; kamu harcamalarını kısmak kadar, kamu kesimi finansman sorununu çözmek ve sağlam finansman kaynaklarını yaratmak gerekmektedir. Kamu açıkları başlıca üç yolla kapatılabilmektedir: İç borçlanma, dış borçlanma ve monetizasyon (Sönmez, 1993: 54). Ülke içinden yapılan borçlanma; iç faiz oranları üzerinde baskı uygulayarak, özel sektörün kullanabileceği kredileri azaltmakta ve böylelikle özel sektör yatırımları da dışlanmaktadır. Doğrudan dış borçlanma sonucunda ise, ulusal paranın yabancı paralar karşısında değeri

yükselmekte, ihracat azaltırken, ithalat artmaktadır. Para basma yoluyla kaynak elde edilmesi enflasyona neden olmakta, halkın reel geliri azalmakta ve halkın satın alma gücünün bir kısmını zorunlu olarak devlete aktarılmaktadır. Yüksek enflasyon durumunda monetizasyona devam edilmesi hiperenflasyona yol açmaktadır (Şimşek, 2000: 61).

Reel faiz, istikrarsızlığın hem bir göstergesi hem de nedenlerinden birisidir. Yüksek faiz oranları bireyleri daha çok özel ve kamu borç senedi almaya teşvik etmektedir. Kamu borç senetlerindeki yüksek faiz oranları, piyasadaki diğer ödünç alıcıları kredi piyasasından dışlamakta, hükümetlerin borç stokunu attırmakta ve borçların ödenmesini imkansız hale getirmektedir. Toplam talebi azaltmak için faiz oranlarının yükseltilmesi, finansal faaliyetlere zarar verebilmektedir. Mevduat toplayan finansal araçların güvenilir bir şekilde plase edebileceğinden çok kaynağı çekmesine neden olmaktadır. Ayrıca, yüksek faiz oranları yabancı yatırımcılar için ülke tahvillerini cazip kıldığından, tahvillere sahip olmak için nakde talep artacağı için, ülke parasının değeri yükselmektedir (Ataç, 1999: 191). İthalat artarken dış piyasalardan gelen yabancı sermaye tüketimi hızlandırmaktadır. İthalatın ve tüketimin birlikte artması, dış açığı artırmaktadır. Açığı finanse etmek ve tekrar iç, dış borç imkanı bulabilmek için reel faizlerde yükseliş ortaya çıkmakta ve sonuçta devalüasyon kaçınılmaz olmaktadır.

Fiyat istikrarı, ekonomik istikrarın sağlanmasında vazgeçilmez bir unsurdur ve kronik enflasyon, iktisat politikalarının başlıca mücadele alanıdır. Mücadelede başarı sağlanabilmesi için, hangi nedenden kaynaklandığının bilinmesi gerekmektedir. Enflasyonun nedenlerine farklı bakış, istikrar önlemlerinde de farklılığa yol açar. Keynesyen görüşe göre enflasyonu yaratmak kolay ama tedavisi zordur. Sebebi de ekonomide var olan asimetridir (Lipseş, 1982: 68-69). Monetaristlere göre, enflasyon para arzı artışlarından kaynaklanır. Önlemenin temel aracı, para arzının yıllık büyüme oranını sınırlandırmaktır. Arz yanlılar para arzının daraltılmasının yanında vergi indirimlerinin de getirilmesini, Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı ise, politika yapıcılarının istikrarlı ve güvenilir politikalar uygulamalarını ileriye sürmüşlerdir (Orhan ve Erdoğan, 2002: 273, 278-279).

B. İstikrarsızlık Faktörleri - Büyüme İlişkisi

İstikrarlı ekonomik yapı istikrarlı büyüme sürecini getirmektedir. Makroekonomik istikrar kendiliğinden iktisadi büyümeye yol açmamakta, ancak istikrar sağlamadan büyüme konusunda harcanan çabalar işe yaramamaktadır (Fischer, 1993: 487). Uzun süren makro ekonomik istikrarsızlık döneminde, görece olarak daha düşük ortalama büyüme oranı gerçekleşmektedir. Makro dengelerin zor tutturulabildiği böyle bir or-

tamda, bazen bir dönem eksi değerler alan büyüme oranı; sonraki dönemde, sermaye stokunda belirgin artış olmamasına rağmen, önceki dönemden geciktirilmiş tüketim harcamaları ve ortaya çıkan atıl kapasitenin tüketilmesiyle daha yüksek düzeye ulaşmaktadır. Birbirini izleyen dönemlerde gerçekleşen farklı büyüme performansları, yatırım ve tüketim kararlarında aşırı iyimser/kötümser beklentilere yol açarak makroekonomik istikrarsızlığı daha da arttırmaktadır (Doğruel, 2002: 3).

İktisadi büyümeyle sermaye stokunun artması arasında birebir ilişki vardır ve artan sermaye stoku büyüme göstergesi sayılmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde, sermaye yetersizdir ve yatırımlar için gerekli ekipmanın sağlanmasında döviz açığı bulunmaktadır. Bununla birlikte, tasarruf açığı ve ödemeler dengesi sorunları, ülkeleri dışarıdan kaynak sağlayabilmek, büyümelerini hızlandırabilmek için sermaye hareketlerini serbestleştirmeye yönelmiştir (Güven, 2001: 8). Bunun sonucunda, bu ülkelerin para politikası, faiz haddi ve kur üzerindeki etkinlikleri zayıflamıştır. Yoğun sermaye akımları, parasal genişleme, enflasyonist baskı, reel kurun değerlendirilmesi, cari işlemler dengesinin kötüleşmesine neden olmuştur. Bu şartlarda sağlanan iktisadi büyüme, dışa bağımlı ve yapay bir nitelik taşımakta, reel faiz ile döviz kuru arasındaki dengenin bozulmasıyla sona ermektedir. Dolayısıyla bir yandan üretken sektörlerin gerilemesine, bir yandan da aşırı rezerv birikimine ve ulusal tasarruf hacminin daralmasına yol açan bu süreç ulusal kaynak dağılımını etkileyerek istikrarsız bir büyüme trendi oluşturmaktadır (Yeldan, 1996: 49).

Gelişmekte olan ekonomilerde, yurtiçi tasarrufların yetersizliği nedeniyle, tasarruf-yatırım denkleminin kurulamaması iktisadi büyümenin önünde engel teşkil etmekte, vadesi gelen borçları ödeyebilmek ve cari işlemler açığını kapatabilmek için dış borçlanmaya gidilmektedir. Dış kaynak gereksiniminin azaltılmasının tek yolu ekonominin büyüyerek cari fazla vermesidir (Enç, 2001: 36).

Cari işlem açıkları, ülkenin ödeyebilme gücünü kaybetmesine veya bu açığı yüksek borçlanma pahasına kapatmaya çalışmasına neden olur. Bu iki durumun oluşmadığı halde ise, ülkenin sermaye piyasasında belirsizliklere ve bu da ülkeden sermaye çıkışlarına neden olur. Sermaye çıkışları, cari işlemler fazlasıyla karşılanamıyorsa döviz rezervlerini eritir. Cari açıkların sürekli olması halinde, ülkenin altın ve döviz rezervleri tükeneyeceği gibi, artan borçlar yeniden borçlanmayı önler, kredi bulma olanakları da güçleşir.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde, kamu iç borç stokunun ve dış borç tutarının, gelişmiş ekonomilerin büyük bölümünde ise, iç borç stokunun giderek büyüdüğü gözlenmektedir (Sönmez, 1993: 47). İç borçlanmanın kaynağını da kamu kesimi açıkları teşkil etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki, kamu açıkları; yüksek harcama baskısı, vergi gelirlerindeki yetersizlik ve özel tasarrufların düşüklüğü biçiminde üç nedene bağlanmaktadır. Bu koşullar altındaki ülkeler, büyük boyutlarda

olan ve süreklilik arz eden açıklarını iç ve dış kaynaklardan borçlanmanın yanı sıra monetizasyonla da finanse etme yoluna gitmektedirler (TÜSİAD, 1986: 86). Aşırı para basma enflasyona, aşırı dış borçlanma dış borç krizine, aşırı iç borçlanma da reel faiz oranlarını yükselterek özel yatırımların azalmasına ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte, Gayri safi milli hasılanın (GSMH) büyüme oranı ne kadar yüksek olursa, vergilerin ve harcamaların düzeyi de o kadar yükselmekte ve daha yüksek düzeydeki açıklar da sürdürülebilmektedir (Şimşek, 2000: 70).

Yüksek reel faiz oranları ekonomide istikrar ve büyüme için önemli sorunlar yaratmaktadır. Kamu borç stokunu artırır. Faiz oranı, milli gelirin büyüme hızına eşitse, borç stoku artmadan borcun çevrilmesi mümkün olur. Borçların döndürülebilmesi için reel faizlerin düşmesi veya büyüme hızının artması gerekir.

Eğer, reel faiz büyüme oranından yüksekse, o ekonomide istikrar yoktur ve hatta kriz kaçınılmazdır. Hızla büyüyen bir ekonomide faiz oranları büyüme oranının altına düşebilir. Ancak, piyasa güçleri bunun sürekliliğini önleme eğilimindedir. Borçlar arttıkça para ve sermaye piyasalarındaki baskı, faiz oranlarını yukarı iter ve ekonomik büyüme oranı geriler. Borçlanmanın olumlu yönü ele alınarak bundan yararlanmak için aşırı borçlanmaya gidilirse, büyüme oranı sonuçta reel faiz oranlarının altına düşer (Şimşek, 2000: 67).

Yüksek reel faiz oranları yatırım maliyetlerine yansyarak üretime negatif yönde etki yaparak büyüme hızının yavaşlamasına neden olur. Ayrıca konut yapımı, makine ve teçhizat yatırımları faize duyarlıdır ve uzun dönemli reel faizlerdeki yükselmelerden olumsuz etkilenmektedir (Ataç, 1999: 192).

Enflasyon düşük olduğu zaman, iktisadi büyüme üzerindeki etkisi anlamlı değildir, hatta az da olsa etki pozitif olabilir ama yüksek olduğu zaman, büyüme üzerinde uzun ve orta dönemde güçlü bir negatif etkiye sahiptir (Sarel, 1996: 200). Büyümeyi iki yolla etkilemektedir: yatırım oranındaki azalma ve sermaye verimliliğindeki düşüş. Enflasyon hem toplam faktör verimliliğini azaltarak, hem yatırımlar üzerindeki belirsizliği arttırarak ve hem de kredi dağılımının etkinliğini bozarak büyümeyi negatif yönde etkiler (Bruno ve Easterly, 1995: 4). Yerli ve yabancı yatırımcıların para politikasının gelecekteki yönü hakkındaki güvenini ortadan kaldırır ve sermaye birikimi, AR-GE yatırımları gibi büyümenin diğer belirleyicilerinin de birikimini azaltır. Uzun dönemli yüksek enflasyon, büyüme ve yatırımları azaltarak hayat standardını önemli ölçüde düşürür (Barro, 1995: 22).

III. Ampirik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’de büyümenin istikrarsız seyrini somut bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla 1971-2003 dönemi için genel bir perspektif ç-

zılmıştır. Esas araştırma dönemi olan 1983-2003 aralığındaki enflasyon, reel faiz, kamu açıkları, uluslararası sermaye hareketleri ve cari açıklardan oluşan makro istikrarsızlık göstergelerine ait veriler derlenerek, büyümedeki istikrarsızlığa etkileri grafikler yardımıyla, ayrıca neden-sonuç ilişkisine bakılmaksızın yapılan hesaplamalarla iktisadi ve istatistiki kriterlere göre analiz edilmiştir. İstatistiksel analiz yöntemi olarak; korelasyon katsayılarının hesaplanması tercih edilmiştir. Analizde, aritmetik ortalama, standart sapma ve değişim katsayıları olmak üzere üç istatistik hesaplanmıştır.

A. Türkiye’de Büyümenin Seyri (Genel Değerlendirme)

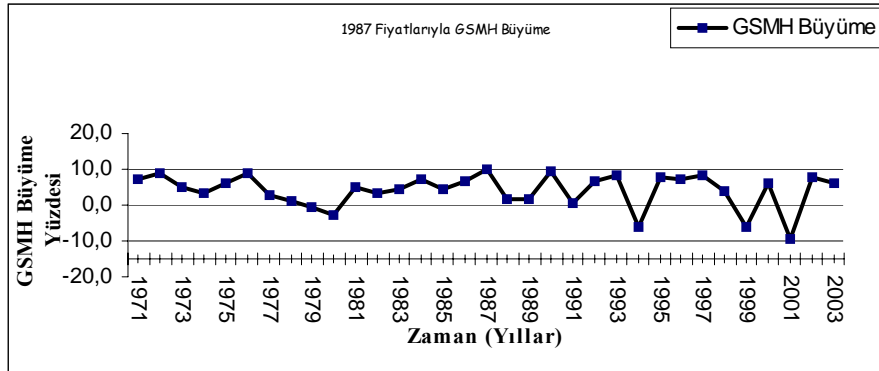
Türkiye’de büyüme oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir. GSMH’deki değişiklikler yıllar itibari ile Tablo 1 ve Grafik 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: 1987 Fiyatlarıyla GSMH Değişim Hızı

GSMH Değişim Hızı (%)	
Yıllar	1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986
GSMH	7,0 9,2 4,9 3,3 6,1 9,0 3,0 1,2 -0,5 -2,8 4,8 3,1 4,2 7,1 4,3 6,8
Yıllar	1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003
GSMH	9,8 1,5 1,6 9,4 0,3 6,4 8,1 -6,1 8,0 7,1 8,3 3,9 -6,1 6,3 -9,5 7,8 5,9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) <http://www.die.gov.tr>

Grafik 1: Türkiye’de Büyüme 1971-2003

Görüldüğü üzere, ele alınan dönemde GSMH’nin büyümesi bazı yıllarda yaklaşık olarak artı %10’u bulurken, bazı yıllarda eksi %10’a ulaşmış; bu reel değişkenin büyümesinde 1980’lerin ikinci yarısından itibaren dalgalanma daha da artmıştır.

1971 ve 1972'deki büyüme artışı, 1973'deki petrol krizi ile birlikte düşüş eğilimine girmiş; 1976'da tepe noktasına ulaşan bu salınımı 1978-1980 krizi takip etmiştir. Bu süreçte negatif büyüme oranlarına ulaşılmış, döviz dar boğazı ve dış borç krizinden Türkiye ihracat ağırlıklı bir yaklaşımla kurtulabilmiştir.

24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dönük, dışa açık bir politika izlenmeye başlanmıştır. 1980-1984 yılları arasında oldukça yüksek ölçüde borç ertelenmesi ve 1984 sonrasında yeni dış kaynakları bulabilme başarısıyla ardı ardına pozitif büyüme oranlarına ulaşılabilmektedir. 1988 durgunluğunu takip eden büyüme dalgalanmaları, görece olarak daha kısa aralıklarla gerçekleşmiş büyüme hızındaki istikrarsızlık nicel olarak şiddetlenmiştir.

1991 yılındaki Körfez Krizi'nin etkisi ile yaşanan petrol fiyatlarındaki artış, Türk ekonomisini etkilemiş ve ekonomi hızlı bir şekilde küçülmüştür. 1993'deki yüksek büyüme hızını 1994 krizi takip etmiş, kriz bankacılık sistemini etkisi altına almış, ekonomi %6,1 küçülmüştür.

1994 krizinin atlatılmasından sonra 3 yıl boyunca yüksek seyreden büyüme, 1998 yılında büyük ölçüde gerilemiştir. 1993 sonrasında ekonominin önce derin bir krize sürüklenip, ardından hızla yeniden büyüme rayına oturmasındaki en önemli etken; 1994 sonlarında başlayıp 1995'te ivme kazanan talep genişlemesi olmuştur (Berksoy, 1996: 25). 1998 yılı Rusya Krizi ile beraber hızlı bir sermaye çıkışı, iç politik sebepler ve deprem 1999 yılında büyümede büyük düşüşe neden olmuştur. 2000 yılı istikrar programıyla ekonomi yeni bir kriz sonrası canlılık dönemine girmiştir. Hemen ardından yaşanan 17 Kasım 2000 kriziyle mali piyasalarda yaşanan sorunlar hızlı sermaye çıkışlarına sebep olmuştur. Bu kriz, bankacılık kesimi ile birlikte yüksek cari açıklardan kaynaklanmıştır. Ardından yaşanan Şubat 2001 döviz krizi ile artan cari açıklar ve ağır dış borç geri ödemesi karşılanamaz hale gelmiştir. Krizin ardından büyüme yine artışa geçmiştir. Büyüme oranlarında gözlenen bu dalgalanmalar istatistiksel olarak da incelenmelidir.

Tablo 2: Türkiye'de 1971-2003 Dönemi Büyümenin Ortalama, Standart Sapma ve Değişim Katsayısı

	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı
	1	2	3=2/1
1971-2003 GSMH	4,0	4,687200759	1,159969469

Tablo 2'de 1971-2003 döneminde büyümeye ilişkin 3 istatistik yer almaktadır. Bunlar; ele alınan dönemdeki büyümenin ortalaması, standart hatası ve değişim katsayısıdır. Ortalama, büyümedeki başarı derecesini ölçerken, standart sapma büyümedeki istikrarsızlığın bir ölçütüdür. Ancak standart sapma büyüme oranı arttıkça,

sayılardaki büyüme nedeni ile yükselebilmekte, böylece hızlı büyümeyi istikrarsız gösterebilmektedir. Bu sakıncayı gidermek için istikrarsızlık ölçütü olarak değişim katsayısı kullanılabilir. Bu katsayı, ortalama büyümeyi de dikkatte aldığı için, istikrarsızlığın daha güvenilir bir ölçütüdür (Uygur, 2000: 6).

Ele alınan 33 yıllık dönemde ortalama büyümenin %4 olarak, istikrarsızlık göstergesi olan değişim katsayısının ise 1,16 olarak elde edildiği görülmektedir.

Analiz dönemi, alt dönemlere ayrılarak incelenecek olursa, istikrarsız büyüme daha net ve karşılaştırmaya olanak verecek şekilde ortaya konulabilir.

Tablo 3: Türkiye’de Alt Dönemlere Ayrılmış Büyümenin Ortalama, Standart Sapma ve Değişim Katsayısı

Yıllar	Ortalama 1	Standart Sapma 2	Değişim Katsayısı 3=2/1
1971-1981	4,1	3,6	0,88
1982-1991	4,8	3,17	0,66
1992-2003	3,3	6,27	1,9

Dalgalanmanın görece daha az olduğu 1982-1991 döneminde ortalama GSMH büyümesi %4,8 iken, dalga boylarının derinleştiği 1992-2003 döneminde %3,3’e inmiştir. 1971-1981 döneminde ortalama GSMH büyümesi %4,1’dir ve 1992-2003 ile kıyaslandığında oldukça yüksek kalmaktadır. Ayrıca, 1971-1981 dönemindeki ortalama büyümenin 1982-1991 dönemine göre daha düşük olmasındaki sebep; 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açık büyümenin getirdiği avantajdır. Tablodan şöyle önemli bir sonuç çıkmaktadır; istikrarsızlık arttıkça büyüme düşmektedir.

Standart sapma ve değişim katsayısının değeri yükseldikçe istikrarsızlık artmaktadır. Değişim katsayılarına bakıldığında; en şiddetli dalgalanmanın görüldüğü 1992-2003’de 1,9; 1982-1991’de 0,66; 1971-1981’de 0,88’dir ve bu rakamlar da büyümedeki istikrarsızlığı ortaya koymaktadır. Katsayıların arttığı dönemde ortalama büyüme oranının düştüğü, azaldığı dönemlerde ise ortalama büyümenin yükseldiği açık olarak görülmektedir.

B. İstikrarsızlık Göstergeleri-Büyüme İlişkisi

Büyümedeki istikrarsızlık birçok gelişmekte olan ülkeyle birlikte Türkiye’nin de sorunudur. İstikrarsız ülkelerde hakim olan belirsizlik sebebi ile, yatırımlar düşük gerçekleşmekte dolayısıyla istihdam azalmaktadır. Ayrıca, iktisadi dalgalanmaların genişlemesi, büyümede istikrarsızlığın artışına sebep olmaktadır.

1. İktisadi Ön Analizler

Büyümedeki istikrarsızlık birçok değişken tarafından etkilenmekte ve istikrarsızlığın çeşitli yansımaları ortaya çıkabilmektedir. Ancak, burada neden-sonuç ilişkisine bakılmaksızın, iktisadi ön analiz kapsamında, çalışmada en önemli istikrarsızlık göstergeleri olarak kabul edilen değişkenlerin, büyüme ile olan ilişkilerini, Türkiye açısından somut şekilde ortaya koyabilmek için, ele alınan 1983-2003 dönemindeki bu değişkenlere ait veriler derlenip, grafikler yardımı ile analiz edilmektedir.

a. Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Büyüme

Gelişmekte olan ülkelerde ulusal sermayenin yetersizliği, bu ülkeleri büyüyebilmek için sermaye ithalatçısı durumuna getirmiştir. Türkiye de benzer durumdadır.

Küreselleşmeyle birlikte, Türkiye’de finansal reform süreci, 1980 sonrası yapısal uyum ve dışa açık piyasa ekonomisi dönüşümü ile gelişim göstermiş, entegrasyon çabaları hızlı bir sermaye hareketi başlatmıştır. Mali piyasalar ve sermaye hareketlerine yönelik serbestleşme süreci 1989-1990’da tamamlanmıştır.

Türkiye’ye yönelik sermaye girişleri genellikle portföy yatırımı ve kısa vadeli sermaye şeklinde olup, küçük bir bölümü de doğrudan yatırım niteliğindedir. Girişlerin, milli gelirin unsurları olan kamu ve özel tüketim harcamaları ile ihracata ve ithalata olan etkisine bakıldığında, büyümeye katkısı olmakta (Güven, 2001: 98), girişlerin tersine dönmesi ise, büyümeyi azaltmaktadır. Sermaye girişlerine bağımlı kılan büyüme süreci, özellikle ön plana çıkan portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin (KVSH) doğasındaki volatiliteye maruz kalmaktadır. Çıkış döneminde yurt içi yatırımcılar açısından da beklentiler kötüleşmekte ve belirsizlik nedeni ile yatırım kararları ertelenmektedir. Diğer taraftan artan risk primleri ve kredibilite kaybı ile dış borçlanması önemli ölçüde kısıtlanan kamu kesiminin iç borçlanmaya yönelmesi, bu sebeplerle artan faiz oranları, yatırım ve tüketim harcamalarını azaltarak büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Türkiye’ye yönelik kısa vadeli sermaye hareketleri Tablo 4’de gösterilmektedir.

Türkiye’de sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği dönemden itibaren var olan ekonomik dengesizlikler giderilememiş, giderek büyümüştür. En önemli dengesizlik unsurlarından olan kamu kesimi açıkları, iç borç stokunu önemli ölçüde arttırmış, bu durum yeterince derinleşmemiş mali piyasalar üzerinde baskı yaratmış ve faiz oranları yüksek seyretmiştir. Yüksek faizlerden yararlanmak üzere özellikle kısa vadeli sermaye girişlerinde artış olmuş, bu da yurt içi mali piyasaların bir ölçüde rahatlamasına imkan sağlamıştır. Ancak var olan makro ekonomik dengesizlikler ortamında, yabancı aktörlerin beklentilerinde sık sık kötüleşme görülmüş, yapısı gereği

yüksek volatiliteye sahip ve düşük kalıcılığı olan KVSH, zaman zaman çıkış yönünde seyretmiş ve krizlere neden olmuştur. Sermaye çıkışları sonrasında yaşanan krizler borçlanma imkanlarını sınırlamış ve borçlanma maliyetlerini artırmıştır. Öte yandan, iktisat politikası seçenekleri her krizden sonra biraz daha daralmış ve sık sık istikrar programlarına başvurulmuştur.

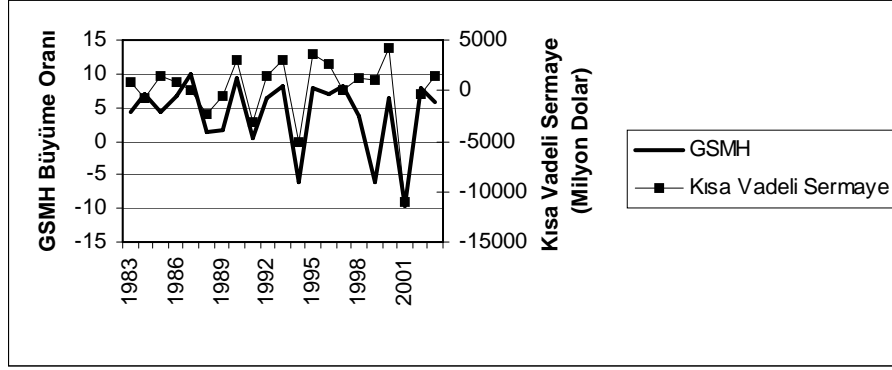
Tablo 4: Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri 1983-2003

Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)							
Yıllar	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
KVSH	798	-652	1479	812	50	-2281	-584
Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
KVSH	3000	-3020	1396	2994	-5190	3635	2665
Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
KVSH	-9	1313	1024	4200	-11006	-370	1427

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), <http://www.dpt.gov.tr>; TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı İstatistikleri <http://www.hazine.gov.tr>; TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı <http://www.dtm.gov.tr>

Ekonominin yeterli istikrar sinyalleri vermemiş olması, ülkeye yönelik sermayenin düşük miktarda seyretmesine neden olmuş, bu sonuç; sadece ekonomik yapıdaki eksikliklerden değil, siyasal istikrarsızlıktan ve yabancı yatırımcının ihtiyaç duyduğu güven ortamının tesis edilememesinden de kaynaklanmıştır. Yabancı sermaye yatırımlara yönelik olarak, eşit haklara sahip olduğunda ve güven sağlandığında geleceğinden, büyümede sürdürülebilirlik elde edilmesi için, hukuki altyapı tam olarak yerleştirilmeli ve uluslararası normlara uygun olmalıdır.

Grafik 2 incelendiğinde; sermaye girişlerindeki artışa paralel olarak büyüme oranlarında da artış olduğu, çıkışların olduğu yıllarda ise, büyümenin negatif olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1990'larda, sermaye hareketlerinde hacimsel büyümenin yanında yıllık hareketlerdeki dalgalanma da boyut kazanmış, bununla birlikte büyüme de aynı yönde bir seyir izleyerek istikrarsız gerçekleşmiştir. Söz konusu dalgalanmanın çok belirgin bir şekilde gözlemlendiği 1991, 1994 ve 2001 yıllarında sermaye çıkışı yaşanmıştır. Her üç yıl da özellikli yıllardır. 1991 yılında tersine sermaye hareketleri Körfez Savaşı nedeniyle, 1994 ve 2001'deki ise, ulusal ekonomide yaşanan krizin sonucudur.

Grafik 2: Türkiye'de GSMH Büyümesi ve KVSH 1983-2003

b. Cari Açıklar ve Büyüme

Türkiye'de, 1980'lerin ilk yarısında özellikle ihracata yönelik teşviklerin ve 1980'deki devalüasyonun da etkisiyle ihracatta önemli artışlar gözlenmiştir. Ancak bu artışların kalıcı ve sürdürülebilir olmadığı 1980'lerin ikinci yarısında ortaya çıkmış cari açıkların sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri artmıştır. Uygulanan maliye politikası-döviz kuru politikası uyumsuzluğu döneme damgasını vurmuştur. İhracatta beklenen yüksek ivmeli artışların gerçekleştirilmeye başlandığı sırada, iç makro ekonomik dengesizliklerin etkisini dış dengeler üzerinde olumsuz olarak göstermesi, 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yıllarda devam etmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde, 1996'da başlayan Gümrük Birliği süreci, Aralık 1999'daki istikrar önlemleri ve yaşanan ekonomik kriz Türkiye'de cari açıkların sürdürülebilirliğinin bir kez daha sorgulanmasına neden olmuştur. 1983-2003 döneminde Türkiye'de cari dengenin GSMH'ya oranı Tablo 5'de yer almaktadır.

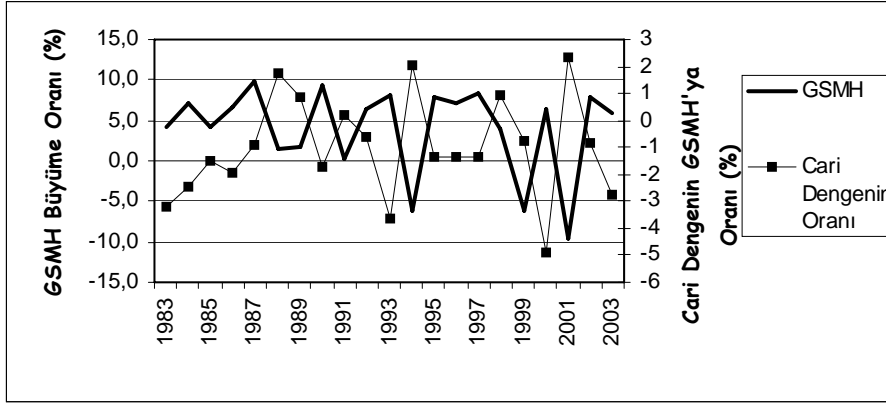
Cari açık/GSMH oranının %4'ü bulması, bir ülkeyi kriz bakımından riskli duruma getirecektir. Türkiye açısından ise bu oran %3,5 – %4 düzeyine ulaşmadan sürdürülebilir olmaktan çıkmakta, sürdürülebilir oran yaklaşık %2 olmaktadır (Uygur, 2001: 22). Nitekim, 1993'de %3,6 ve 2000'de %4,9 ile %3,5'un üzerinde gerçekleşmiş. Sonrasında ise, 1994 ve 2001 krizleri ortaya çıkmıştır. Bu durum cari açığın önemli bir istikrarsızlık sebebi ve göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Cari Denge/GSMH 1983-2003

Cari Denge/GSMH							
Yıllar	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Cari Denge/GSMH	-3,18	-2,43	-1,51	-1,95	-0,94	1,76	0,87
Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Cari Denge/GSMH	-1,74	0,17	-0,62	-3,60	2,01	-1,36	-1,32
Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Cari Denge/GSMH	-1,36	0,96	-0,73	-4,88	2,35	-0,85	-2,78

Kaynak: DPT, <http://www.dpt.gov.tr>; TCMB <http://www.tcmb.gov.tr>; DİE <http://www.die.gov.tr> ve TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı istatistikleri <http://www.treasury.gov.tr>'den derlenerek hesaplanmıştır.

Grafik 3: Türkiye'de GSMH Büyümesi ve Cari Denge/GSMH 1983-2003

Grafik 3'de büyüme ve cari açığın istikrarsız bir seyir izlediği, aralarında negatif ilişki olduğu görülmektedir. İktisadi büyüme gerçekleşirken cari fazla büyümeyi arttıran bir unsur olarak yer alırken, ekonomi küçülürken cari fazlanın iç talebin çöktüğünün göstergesi olduğu (Enç, 2001: 3) grafikten izlenebilmektedir. 1989'daki küçülmedeki ve 1991 yılında hammaddelerin pahalılaşması ile ortaya çıkan küçülmedeki cari fazla, 1994 krizinde verilen cari fazla ve 2001 yılındaki krizle birlikte ithalattaki hızlı daralmayla, cari açık fazlaya dönüşmüş ve hepsinde de iç talebin çöktüğünün göstergesi olmuştur.

Türkiye'de sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme süreci için, cari açık makul düzeyde tutulmalıdır. Bunun için de, iç talep artışının sınırlandırılması, faiz dışı harcamaların kısılması ve vergi gelirlerinin artırılmasını gerekmektedir. Ayrıca dış kaynak gereksinmesinin azaltılmasının tek yolu ekonominin büyüyerek cari fazla vermesi olduğundan, çözüm dış ticaret açığının daraltılmasından geçmektedir.

c. Kamu Açıkları ve Büyüme

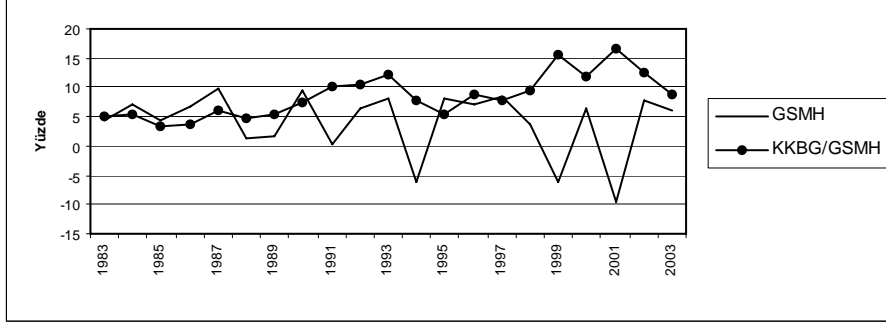
Türkiye’de yatırım-tasarruf dengesizliği, kamu kesiminden kaynaklanmakta; kamu açıkları, enflasyonun ve düşük-istikrarsız büyüme hızlarının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Çünkü kamu kesiminin finansman açığı; emisyon, iç ve dış borç ile karşılanmaya çalışılmaktadır. İç borçlanma ile finansmanda, kaynakların kamu kesimine aktarılması, özel kesimin yeteri kadar fon bulamamasına ve ekonomiden dışlanmasına neden olmaktadır. Ayrıca, iç borçlanmanın cazip hale gelmesi için, kamunun verdiği yüksek faizler, bankacılık kesiminde mevduat ve kredi faizlerinin yükselmesine yol açtığından, özel kesim ikinci bir noktadan daha yatırım yapamama sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır (Barro, 1989: 48).

Türkiye, dış borç göstergelerinde ağır borçlu ülkeler arasında yer almakta ve finansal sistemi yetersiz olduğundan; bir bölümü doğrudan ya da dolaylı olarak dış piyasalardan kapatılmaya çalışılmaktadır. Finansal sistemde veya dış kaynaklarda daralma olduğunda, finansal çalkantılar ve birlikte gelen istikrarsızlıkları, bunların yarattığı belirsizlikler de istikrarsız büyüme hızlarını ortaya çıkarmaktadır. Dış borçlar, başlangıçta milli gelire bir katkı özelliği taşır. Çoğu zaman iç kaynaklarla yapılması güç olan yatırımları finanse eder. Fakat bunun tam tersi durum borçların geri ödenmesi sırasında meydana gelir. Ödemelerin önemli bir kısmı, ya yeni dış borçlanmalarla ya da iç borçlanmayla karşılanır. Türkiye’de ekonomik büyümenin finansmanı için alınan borçların, daha çok altyapı, hammadde, tüketim malları ithalatında ve re-finansman amaçlı kullanılması, kullanım etkinliğini azaltmış, dolayısıyla hedeflenen büyümenin sağlanmasını engellemiştir. Borçlanmanın milli gelire olumlu katkı yapabilmesi, büyüme oranının altındaki borçlanma maliyetiyle mümkündür (Kara, 2002: 52). Kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG) GSMH’ya oranı Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: KKBG/GSMH 1983-2003

	KKBG/GSMH						
Yıllar	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
KKBG/GSMH	4,9	5,3	3,5	3,7	6,0	4,8	5,3
Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
KKBG/GSMH	7,5	10,2	10,5	12,1	7,9	5,4	8,7
Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
KKBG/GSMH	7,7	9,4	15,6	11,9	16,5	12,6	8,7

Kaynak: DPT, <http://www.dpt.gov.tr>; TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr>; TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı istatistikleri <http://www.treasury.gov.tr>

Grafik 4: Türkiye'de GSMH Büyümesi ve KKBG/GSMH 1983-2003

Ele alınan dönemdeki GSMH ve KKBG/GSMH değişkenleri arasındaki negatif ilişki, 1990 yılından sonra artmıştır. Kamu açıklarının çok yükseldiği dönemlerde, büyüme oranı düşük gerçekleşmiş ve dalga boyları derinleşmiştir. Dönem boyunca, kamu açıkları büyümeyi yavaşlatan ve istikrarsız kılan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de hükümetlerin istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme için seçecekleri politikalar; KKBG’ni azaltıcı ve nihayet sıfırlayıcı yönde olmalıdır.

d. Reel Faiz ve Büyüme

Makro ekonomik istikrarsızlığa ve dış şoklara karşı ekonominin dayanıklılığını artırmak, üretim kapasitesini geliştirmek ve yatırımlar yapmaktan geçer. Yatırım seviyesini yükseltmek için de, reel faiz haddini düşürmek gerekir. Bunun şartı, kamu borcunda, yüksek reel faizlere yol açan mekanizmaları ve kamu borcunu hızla tasfiye etmektir. Aksi takdirde, özel sektör yatırım yapmak yerine, kamuya borç vererek yüksek ve risksiz getiri sağlamaya yönelecektir. Ayrıca, yüksek kredi faizleri de, özel sektörün girdi maliyetlerini arttırarak, maliyet enflasyonuna neden olurken, enflasyonist beklentileri etkileyerek ekonomik istikrarsızlıklara yol açmakta, bu da yatırımları riskli hale getirerek büyüme oranlarını düşürmektedir.

1980’li yılların ortalarından itibaren piyasa faiz oranlarının seyrini belirleyen temel faktör, kamu kesiminin giderek artan borçlanma gereksinimi olmuştur. Kamunun, fon piyasaları üzerinde artan talep baskısı, faiz oranlarının aşağıya çekilmesini engellemiş, yüksek reel faizlerin devamına yol açmıştır. Bu da, spekülasyon kazançlı ön plana çıkarmış, özel sektörün istihdam ve üretim yapacağı alanları daraltmış, ayrıca kamu finansman ihtiyacının borçlanma yoluyla karşılanması, elde edilen fonların borç ödemesinde kullanılması sonucu kamu kesimi yeni yatırım yapamaz duruma gelmiş, büyüme olumsuz etkilenmiştir.

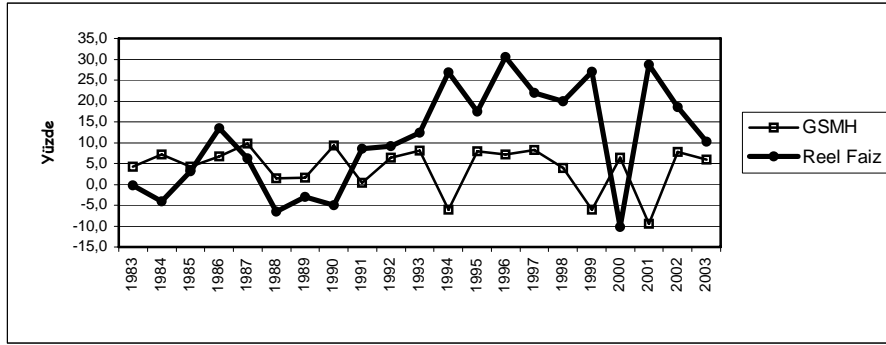
1989 yılında finansal serbestleşme kararıyla, fonların çekilebilmesi için, hazine bonusu, devlet tahvillerinin faiz oranları yükseltilmiş; 1990'lı yıllardan itibaren, ekonomi bir faiz-döviz sarmalına girmiştir. Yüksek faiz hadleri, özel sektörün yatırımlarını dışlarken, Merkez Bankası'nın faiz hadlerini düşürme girişimleri ise TL'nin cazibesini kaybederek, sermaye girişlerinin tersine dönmesine sebep olmuştur. Ayrıca, enflasyon ve enflasyon beklentisi de faiz oranlarının düşmesini engellemiştir. Reel bileşik Hazine iç borçlanma faizinin değerleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Reel Bileşik Hazine Faizi 1983-2003

		Reel Faiz (%)*						
Yıllar		1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Faiz		-0,3	-4	3,1	13,5	6,3	-6,5	-3
Yıllar		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Faiz		-5	8,5	9,1	12,4	26,9	17,5	30,5
Yıllar		1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Faiz		22	20	27	-10,2	28,7	18,49	10,19

*Veriler TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı <http://www.hazine.gov.tr> ve TCMB <http://www.tcmb.gov.tr> istatistiklerinden tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 5: Türkiye'de GSMH Büyümesi ve Reel Bileşik Hazine Faizi 1983-2003

Grafik 5'de görüldüğü üzere, 1980'lerde reel faiz ile büyüme oranı arasında eksi veya artı yönde güçlü bir ilişki yoktur. Ancak 1990'lı yıllardan sonra bu iki değişken arasında güçlü bir ters ilişki vardır. Yüksek faiz oranları ile sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme seyri gerçekleştirilemez fakat, ulusal ekonomimizin bu konuda şöyle bir açmazı vardır (Uygur, 2003: 52): Ekonomik istikrar için gerekli olan düşük reel faizler sağlandığında, geliri düşen bankacılık kesimi olumsuz etkilenmekte, hazine senetlerine ve faizine bağımlı olan bankaların finansal yapısı bozulmaktadır.

e. Enflasyon ve Büyüme İlişkisi

Türkiye'nin makro ekonomik yapısı incelendiğinde, kronik enflasyonun ekonomik istikrarsızlığın temelini oluşturduğu, görece fiyatlardaki değişimi kolaylaştırarak gelir dağılımını bozduğu, yarattığı belirsizlik sonucu yatırım ve üretim potansiyelini düşürdüğü görülmektedir.

Türkiye 1970'lerden itibaren yüksek enflasyon sürecine girmiş, 1980 sonrası dönemde, sık sık yaşanan makro ve mikro ekonomik şoklar sistematik krizlere, bu krizler de kronik enflasyona ve buna eşlik eden düşük büyüme oranlarının yanı sıra istikrarsız bir büyüme dinamiğine sebep olmuştur (Telatar, 2003: 42). Bu durum, dış şoklara yanlış tepki göstermenin bir sonucu olan iç ekonomik, politik krizlerden ve artan borçlanmalardan kaynaklanmıştır. 1983-2003 dönemine ait enflasyon oranları Tablo 8'de yer almaktadır.

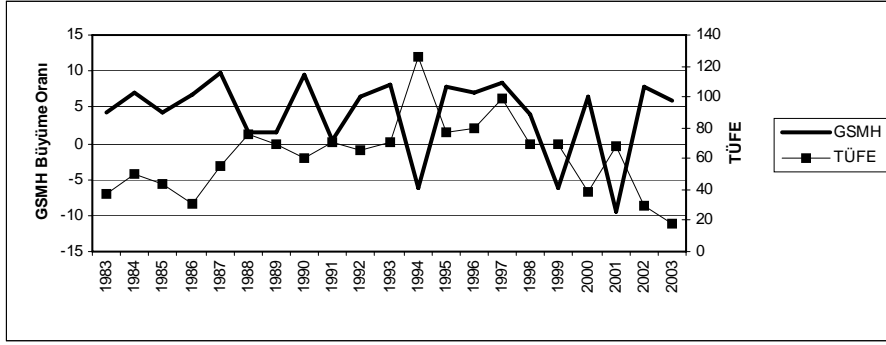
Tablo 8: Tüketici Fiyat İndeksindeki (TÜFE) Yıllık Değişimler 1983-2003

	TÜFE (%)						
Yıllar	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
TÜFE	37,1	49,7	44,2	30,7	55,1	75,2	68,8
Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
TÜFE	60,4	71,1	66	71,1	125,5	76,9	79,8
Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
TÜFE	99,1	69,7	68,8	39	68,5	29,7	18,4

Kaynak: DİE <http://www.die.gov.tr>

GSMH ve TÜFE değişkenleri arasında ele alınan dönemde ortaya konulan ilişki, enflasyonla büyüme arasında uzun dönemde negatif bir ilişkinin olduğunu gösteren ampirik literatürdeki sonuca uymaktadır. Ancak ilişkinin gücü 1990'lı yıllarda azalmaktadır. Özellikle 1994 yılı dışarıda tutulursa büyüme ile enflasyon arasındaki ters yönlü ilişkinin zayıfladığı belirginleşmektedir. Günümüzde, sürdürülebilir ve hızlı büyüme sürecinin gerçekleştirilebilmesinde, enflasyonun makul bir düzeye indirilebilmesi ve bu düzeyde sürekli kontrol altında tutulması, ulaşılması zorunlu bir hedefdir.

Grafik 6: Türkiye'de GSMH Büyümesi ve Enflasyon 1983-2003

2. İstatistiksel Analizler

Çalışmanın bu bölümünde, 1983-2003 dönemi esas alınarak, Türkiye'de büyümedeki istikrarsızlığa sebep olduğu düşünülen, makro değişkenler ile büyüme arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak ortaya konulmaktadır. İstatistiksel analiz yöntemi olarak; korelasyon katsayılarının hesaplanması tercih edilmiştir.

Ayrıca, değişkenlerin ele alınan dönemdeki başarı derecesini ölçmek için aritmetik ortalama, istikrarsızlığı ölçmek için de değişim katsayısı kullanılmaktadır.

a. Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Büyüme

1983-2003 döneminde, Türkiye'deki sermaye hareketleri ile büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan korelasyon katsayısının değeri 0,758905511'dir. Buna göre, GSMH ile KVSŞ arasında güçlü doğrusal bir ilişki olup, derecesi %76 oranındadır. Elde edilen sonuç, iktisadi analizle uyum sağlamaktadır.

Grafik 2'de, iki değişken arasındaki ilişkinin derecesinin 1990 sonrasında arttığı gözlenmektedir. Bunun doğruluğunu, istatistiksel olarak da gösterebilmek için korelasyon hesaplandığında $r = 0,796946473$ sonucuna ulaşılır.

1983-2003 döneminde 0,76 olan korelasyon katsayısı, 1990-2003 döneminde yükselmekte 0,80 olmaktadır. Bu da, 1990'da tamamlanan sermaye hareketlerinde tam serbestleşmenin gerçekleşmesi ile pozitif ilişkinin arttığını göstermektedir.

Tablo 9: Türkiye’de GSMH ve KVSH’nin Ortalama Standart Sapma ve Değişim Katsayısı 1983-2003

	Ortalama 1	Standart Sapma 2	Değişim Katsayısı 3=2/1
1983-2003 GSMH	4,1	5,265226799	1,299683637
1983-2003 KSVSH	-35,9	3277,064403	-91,32395361

1983-2003 döneminde Türkiye’de ortalama büyüme oranı %4,1, KVSH’nin ortalaması ise %-35,9’dur. Sermaye hareketlerindeki ortalama azalış, büyümedeki ortalama artıştan daha çok olmuştur. Değişim katsayılarına bakıldığında, KVSH’nin -91,32 ile büyümeye göre daha istikrarsız bir seyir izlediği görülmektedir.

Büyüme oranının, istikrarlı ve sürdürülebilir olması için, ithal edilen sermaye miktarının da istikrarlı bir seyir izlemesi gerekmektedir.

b. Cari Açıklar ve Büyüme

Ele alınan dönemde, Türkiye’de cari açık-büyüme ilişkisinin korelasyon katsayısı $r = -0,647951119$ ’dır. O halde, dönem içinde değişkenlerin ilişkisi, ters yönlü olup %65 oranındadır ve iktisadi analizde ortaya konulan sonucu doğrulamaktadır.

İlişkinin derecesinin 1990 sonrasında arttığı Grafik 3’de izlenmektedir. Bunu, istatistiksel olarak da saptayabilmek için 1990-2003 dönemine ait korelasyon katsayısı hesaplanırsa -0,689601978 bulunur. Bu da negatif ilişkinin, az da olsa arttığını göstermektedir.

Tablo 10: Türkiye’de GSMH ve Cari Açığın Ortalama, Standart Sapma ve Değişim Katsayısı 1983-2003

	Ortalama 1	Standart Sapma 2	Değişim Katsayısı 3=2/1
1983-2003 GSMH	4,1	5,265226799	1,299683637
1983-2003 Cari Açık	-1,0	1,83593577	-1,825877596

Cari açıklardaki ortalama azalış, büyümedeki ortalama artıştan daha az olmuştur. İstikrarsızlık ölçütü olarak değişim katsayılarına bakılırsa; -1,83 değeri ile cari açıkların daha istikrarsız, 1,3 değeri ile büyümenin nispeten daha istikrarlı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de oldukça istikrarsız bir seyir izleyen yıllık ortalama büyüme oranının yükseltilebilmesi için, makul bir cari açık seviyesine ulaşılması gerekmektedir.

c. Kamu Açıkları ve Büyüme

Türkiye’de 1983-2003 dönemindeki kamu açıkları ile büyüme arasındaki ilişki için, iktisadi analizle uyumlu olan $r = -0,448721369$ değerine sahip korelasyon katsayısı elde edilir. Grafik 4’de, iki değişken arasındaki ilişkinin derecesinin 1990 sonrasında arttığı görülmektedir ve bunu doğrulayan korelasyon katsayısı $r = -0,566930002$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 11: Türkiye’de GSMH ve KKBG/GSMH’nin Ortalama, Standart Sapma ve Değişim Katsayısı 1983-2003

	Ortalama 1	Standart Sapma 2	Değişim Katsayısı 3=2/1
1983-2003 GSMH	4,1	5,265226799	1,299683637
1983-2003 KKBG/GSMH	8,5	3,628890125	0,427646984

Örnek dönemde ortalama büyümedeki artış oranı %4,1; kamu açıklarının artış oranı ise %8,5’tir. İstikrarsızlığın göstergesi olan değişim katsayısının değerine bakıldığında kamu açıklarının nispeten daha istikrarlı olduğu görülmektedir.

İstikrarsız ve düşük bir seyir izleyen, yıllık ortalama büyüme oranının yükseltilebilmesi için, kamu açıklarının azaltılması gerekmektedir.

d. Reel Faiz ve Büyüme

Analiz dönemine ait $r = -0,383662385$ değerli korelasyon katsayısı ile büyüme-reel faiz arasındaki negatif ilişki ortaya konulabilir. Burada elde edilen sonuç, iktisadi analizle örtüşmektedir.

Grafik 5’de, iki değişken arasındaki negatif ilişkinin 1990 sonrasında belirgin hale geldiği görülmektedir. 1983-2003 döneminde büyüme ile reel faiz arasındaki korelasyon katsayısı -0,38 iken 1990-2003 döneminde ise aynı korelasyon katsayısı mutlak değer olarak artmış ve $r = -0,498526418$ değerine ulaşmıştır.

Tablo 12: Türkiye’de GSMH ve Reel Faizlerin Ortalama, Standart Sapma ve Değişim Katsayısı 1983-2003

	Ortalama 1	Standart Sapma 2	Değişim Katsayısı 3=2/1
1983-2003 GSMH	4,1	5,265226799	1,299683637
1983-2003 Reel Faiz	10,7	12,2759797	1,144842231

1983-2003 yılları arasında ortalama büyümedeki artış oranı %4,1, reel faizlerin artış oranı ise %10,7'dir. Değişim katsayılarına bakıldığında, reel faizin aldığı değer küçük olduğundan, göreceli olarak daha istikrarlı olduğu söylenebilir.

Artan faiz oranlarının varlığında büyüme de istikrarsız ve düşük bir seyir izlemekte; yıllık ortalama büyüme oranının yükseltilebilmesi için, reel faizlerin düşmesi gerekmektedir.

e. Enflasyon ve Büyüme

1983-2003 döneminde, Türkiye'deki enflasyon ile büyüme arasındaki ters yönlü ve iktisat teorisine uygun düşen ilişki, hesaplanan $r = -0,37790910012$ korelasyon katsayısı ile ortaya konulabilir. Grafik 6'da, iki değişken arasındaki ilişkinin derecesinin 1990 sonrasında azaldığı izlenmekte, bunun doğruluğunu, istatistiksel olarak da gösterebilmek için 1990-2003 dönemine ait korelasyon katsayısına bakıldığında $r = -0,338637305$ sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 13: Türkiye'de GSMH ve TÜFE'nin Ortalama, Standart Sapma ve Değişim Katsayısı 1983-2003

	Ortalama 1	Standart Sapma 2	Değişim Katsayısı 3=2/1
1983-2003 GSMH	4,1	5,265226799	1,299683637
1983-2003 TÜFE	62,1	23,99232682	0,386142599

Örnek dönemde, enflasyondaki ortalama artış, büyümedeki ortalama artıştan daha çok olmuştur. 1,3 değeri ile GSMH'nın daha istikrarsız, 0,4 değeri ile enflasyonun nispeten daha istikrarlı olduğu görülmektedir.

Türkiye'de enflasyon-büyüme ilişkisi negatif yönlüdür ve enflasyonda yükseliş olduğu dönemlerde, büyüme oranında gerileme gerçekleşmektedir. Son yirmi yılda giderek gerileyen ve dalgalı bir seyir izleyen, yıllık ortalama büyüme oranının yükseltilebilmesi için, enflasyonun düşürülmesi gerekmektedir.

IV. Sonuç

Bu çalışmada, 1983-2003 döneminde Türkiye'de istikrarsız büyümenin kaynakları araştırılmıştır. Büyüme ile başlıca makro ekonomik istikrarsızlık göstergeleri olan; kısa vadeli sermaye hareketleri, cari açıklar, kamu açıkları, reel faiz ve enflasyon arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu amaçla, önce iktisadi analiz kapsamında grafiklerle ilişkilerin yönü ortaya konulmaya çalışılmış, daha sonra da korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, Türkiye’de büyümenin seyrini kısa vadeli sermaye hareketleri ve cari açıklar başta olmak üzere, sırasıyla kamu açıkları, reel faiz ve enflasyonun istikrarsız kıldığını göstermektedir. Ayrıca, istikrarsız büyümenin daha düşük bir ortalama büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir.

Son yirmi yılda istikrarsız bir seyir izleyen büyüme oranının, istikrarlı ve yüksek oranda sürdürülebilir olması için, enflasyonun düşürülmesi, reel faiz haddinin GSMH’nin ortalama artış oranından düşük olması, kamu açıklarının azaltılması, ithal edilen sermaye miktarının istikrarlı bir seyir izlemesi, makul bir cari açık seviyesine ulaşılması gerekmektedir.

Türkiye 2000’li yıllarda büyüme politikalarına birincil önceliği vermeli, sürdürülebilir bir büyüme oranı, orta ve uzun dönemde temel hedef olmalıdır. Büyümenin düzensizliklerini azaltmak ve büyüme oranını yükseltmek için, makro dengesizlikleri gidermeye yönelik kısa dönemli politikalarla, uzun dönemli sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirecek yapısal önlemler ve politikaların uzlaştırılması, birlikte uygulanması gerekmektedir.

Abstract: Turkey's gross national product growth has, at least for the last twenty years, uneven trends and this work focuses on this remarkable aspect of gross national product. This study's main purpose is to analyze Turkey, which desires to achieve high and sustainable growth rates, in respect to unstable course of growth and to reveal the relation between macro economic instability indicators and course of the growth and finally to determine which variables are more effective on instability of growth with statistical and economical criteria. Analysis shows that, in Turkey, growth's course is instabilized mostly by short term capital movements and current deficits then inflation, real interest rate, public deficits.

Keywords: Growth, Stability, Capital Movements, Current Deficits, Public Deficits.

Kaynakça

- Ataç, Beyhan (1999). **Maliye Politikası Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları**. 5.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No. 118.
- Barro, Robert J. (1989). "The Richardian Approach to Budget Deficits", **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 3, No: 2.
- Barro, Robert J. (1995). "Inflation and Economic Growth", **NBER Working Paper**, No: 5326, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

- Berksoy, Taner (1996). "1996'da Ekonomik Sorun: İstikrarsızlık ve Dizginlenemeyen Büyüme", **Ekonomide Durum**, Türk-İş Araştırma Merkezi.
- Bruno, Michael and William Easterly (1995). "Inflation Crises and Long Run Growth", **NBER Working Paper**, No: 5209, Cambridge, MA; National Bureau of Economic Research.
- Dinler, Zeynel (2001). **İktisada Giriş**. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 7. b.
- Doğruel, A. Suut (2002). "İstikrar Politikaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'nin Son Yirmi Yıllık Serüveni Üzerine Düşünceler". **Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum**, Ankara: İmaj Yayıncılık, Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Dornbusch, Rudiger (2001). "A Primer on Emerging Market Crises", **NBER Working Paper**, No: 8326, Cambridge, MA; National Bureau of Economic Research.
- Enç, Ercan (2001). "Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2.
- Fischer, Stanley (1993). "The Role of Macroeconomic Factors in Growth", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 32.
- Fischer, Stanley (2001). "Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?", **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 15, Issue: 2.
- Güven, Samih (2001). "Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 185.
- Kara, Mehmet (2002). "Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkarmazı", **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 18.
- Lipsey, Richard G. (1982). "Government and Inflation", **American Economic Review**, Vol. 72.
- Mejia, Alejandro L. (1999). "Large Capital Flows: A Survey of the Causes, Consequences and Policy Responses", **IMF Working Paper**, International Monetary Fund.
- Mishkin, Frederic S. (2001). "Financial Policies and The Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", **NBER Working Paper**, No: 8087, Cambridge, MA; National Bureau of Economic Research.
- Sarel, Michael (1996). "Nonlinear Effects of Inflation on Economic Growth", **IMF Staff Papers**, Vol. 43, No. 1.
- Savaş, Vural (1998). **Politik İktisat**, 4.b., İstanbul: Beta Yayın.Yeldan, Erinç (1996). "Az gelişmiş Ülkelere Yönelik Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Makroekonomik Etkileri Üzerine Gözlemler", **İktisat Dergisi**, Sayı: 360-361.
- Sönmez, Sinan (1993). "Kamu Kesimi Açığı ve Enflasyon Arasındaki Bağlantılar Üzerine Bazı Gözlemler", **Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 8.
- Şimşek, Muammer (2000). "Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Ekonomik Etkileri", **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 16.
- Telatar, Funda (2003). "Türkiye'de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Siyasi Belirsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkileri", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 203.
- TÜSİAD (1986). **Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyonda Başarı Koşulları**, Yayın No. TÜSİAD - T/86-790, İstanbul.

- Uygur, Ercan (2000). "Erratic Growth and Investment Behavior in Turkey", **The World Bank, in Turkey: Country Economic Memorandum, Structural Reforms for Sustainable Growth**.
- Uygur, Ercan (2001). "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, İkinci Genişletilmiş Taslak**, No: 2001/1.
- Uygur, Ercan (2003). "Türkiye Ekonomisinde İstikrar: Bugünü ve Yarını". **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 205.
- Yeldan, Erinç (1996). "Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Türk Finans Piyasalarına Olan Etkileri Üzerine Gözlemler". **Ekonomide Durum**, Türk-İş Araştırma Merkezi.